

Agnieszka Kuniczuk*

 <https://orcid.org/0000-0002-6305-7595>

Stare i nowe... Ossolińskie zbiory spuścizny Henryka Sienkiewicza

Streszczenie

Archiwa zbierające dziedzictwo Henryka Sienkiewicza rozproszone są po całej Polsce. Znajdują się w nich zbiory materialne (wizytówki, przedmioty osobiste, książki, ubrania), jak i rękopisy pisarza. Autorka omawia zasób zbioru Ossolińskiego, który można podzielić na dwie części: rękopisy i bruliony zgromadzone w połowie XX wieku oraz nowe zbiory, pozyskane przez Ossolineum w 2018 roku. To nowe Archiwum Henryka Sienkiewicza zmienia nieco profil przechowywanych pamiątek. Nie są to już tylko rękopisy i listy, ale również zdjęcia, przedmioty związane z zawodem pisarza oraz pamiątki po osobach bliskich Sienkiewiczowi. Nowe zbiory zgromadzone w Ossolineum pozwalają na rozszerzenie badań naukowych, które w tej chwili mogą już być prowadzone nie tylko w kierunku filologicznym (analizowanie rękopisów), ale też szerokich badań nad spuścizną materialną (np. artefakty codzienności).

Słowa kluczowe: Sienkiewicz Henryk, archiwum, Ossolineum, brulion, wiek XIX, artefakt

* Uniwersytet Wrocławski, e-mail: agnieszka.kuniczuk@uwr.edu.pl

Old and new... Ossolineum legacy after Henryk Sienkiewicz

Summary

The archives collecting the heritage of Henryk Sienkiewicz are scattered throughout Poland. The collections include physical items such as business cards, personal items, books and clothing, as well as the writer's manuscripts. The author of the article discusses and describes the contents of the Ossolinsky Collection, which can be divided into two parts: The first – manuscripts and briefs collected in the middle of the 20th century, and the second – new additions, recovered by the Ossolineum in 2018. This new Henryk Sienkiewicz Archive changes somewhat the profile of the stored memorabilia and souvenirs. It's no longer just manuscripts and letters, but photographs, as well as personal items of the writer and mementos of Sienkiewicz's loved ones.

Keywords: Sienkiewicz Henryk, archive, brief, manuscript, XIX century, artefact.

Dorobek Henryka Sienkiewicza – ten drukowany – jest dobrze znany zarówno czytelnikom, jak i badaczom. Jednak publikacje to tylko część spuścizny, jaka pozostała po pisarzu. W rozwijających się wciąż badaniach nad artefaktami autor *Krzyżaków* zajmuje istotne miejsce, gdyż materialna spuścizna po polskim nobliście jest ogromna i ciekawa¹. Pozostały po nim zarówno bruliony, jak i przedmioty osobiste, notatki do utworów i meble. Być może właśnie dlatego trudno jest wskazać jedno miejsce gromadzenia spuścizny pisarza. By wymienić tylko te najważniejsze: Muzeum Henryka Sienkiewicza w Poznaniu, Muzeum Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku, Muzeum Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej. Każde z nich podtrzymuje pamięć o polskim nobliście, zbiera po nim pamiątki i rękopisy, żadne nie ma widocznej „specjalizacji” w gromadzeniu zbiorów. Skąd pomysł na takie rozproszenie? To historia, którą należy powiązać z miejscami ważnymi dla Sienkiewicza: Wolą Okrzejską, gdzie się urodził i Oblęgorkiem, który stał się jednym z ostatnim

¹ Zob. m.in.: K. Stępnik, *Henryk Sienkiewicz. Studia z mikrobiografiki prasowej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016; A. Kuniczuk-Trzciniowicz, *Czytane pod skreśleniem. Sienkiewiczowskie bruliony nowel jako wskazówki do analizy procesu twórczego*, Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, Warszawa 2018; R. Koziołek, *Ciała Sienkiewicza*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2010.

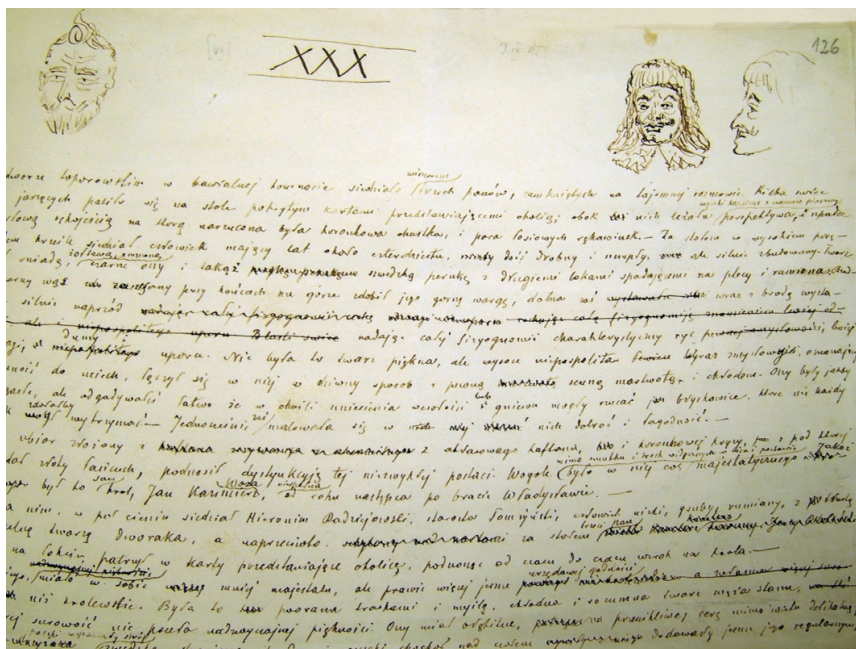
miejsz zamieszkania pisarza. Pozostaje jeszcze Poznań, w którym Muzeum pamięci o pisarzu powstało z sentymentu, jaki miał do Sienkiewicza i jego rodziny Ignacy Moś². Dzięki Mosiowi ocalało wiele pamiątek (w tym maska pośmiertna pisarza, interesujące rękopisy)³. Ze względu na swoje położenie geograficzne, a także na funkcję, jaką te instytucje spełniają (na pierwszym miejscu nazwa ma rzeczownik muzeum), muzea Sienkiewiczowskie są częstym celem wycieczek szkolnych. To tu młodzi ludzie mogą zobaczyć, jak żył i w jakich warunkach tworzył znany im pisarz, mają możliwość spojrzenia na niego jak na człowieka, a nie tylko pisarza obecnego w zniechęconym często spisie lektur. Takie podążanie śladami pisarza, doznawanie codzienności mu bliskiej, łączenia twórcy utworów literackich z konkretnym człowiekiem, ludźmi mu bliskimi oraz artefaktami zgromadzonymi po to, by wielowymiarowo podtrzymać pamięć, są częstym elementem kultury anglosaskiej. Jednak w ostatnich latach coraz częściej i chętniej w Polsce również wykorzystuje się ten model edukacyjny, co w przypadku Henryka Sienkiewicza ma wielowymiarowy sens, ponieważ sama postać jest niezwykle ważna dla kultury, a jednocześnie szczęśliwym trafem pamiątek po pisarzu zgromadzono niezwykle dużo. Biorąc pod uwagę aspekt edukacyjny, łączący w sobie osvajanie młodych ludzi z twórczością literacką i wiedzą o życiu pisarza, w muzeach Sienkiewiczowskich akcent postawiono na prezentowanie codzienności. Stąd w zasobach muzealnych fraj i cylinder pisarza, w których odbierał Nagrodę Nobla, przybory toaletowe, pióra czy maszyna do pisania, kufer podróży czy suknie żony. Wszystkie te przedmioty można połączyć z konkretnymi historiami z życia autora *Trylogii*, a niejednokrotnie wraz z prezentowanymi artefaktami pojawiają się bruliony utworów literackich.

W każdym ze wspomnianych miejsc gromadzono zbiory w pewien sposób przypadkowo, a takie rozproszenie zaowocowało tym, że łatwiej wyznaczyć trasę śladami pisarza, niż w jednym miejscu zobaczyć pamiątki po nim. Paradoksalnie, najbardziej spektakularne zbiory rękopiśmienne zgromadził Zakład Narodowy im. Ossolińskich – jedyna instytucja szczycąca się istotnymi zbiorami Sienkiewiczowskimi niemająca w nazwie nazwiska autora *Trylogii*. Co więcej, archiwum tam przechowywane całkiem niedawno dopiero przyjęło nazwę Archiwum Henryka Sienkiewicza. Do 2018 roku wszystkie rękopisy pisarza były katalogowane bez wskazywania, że są częścią większego bloku. W katalogach ossolińskich albo miały tytuły utworów (*W pustyni i w puszczy; Legiony. Fragmenty, Wiry. Brulion niekompletny*), albo były łączone w większe zespoły, np. *nowele, dramaty, listy z podróży, wiersze, drobne utwory i pisma...* Trzeba jasno powiedzieć, że zbiór Ossoliński jest niebagatelny, przede wszystkim z tego względu, że rodzina Sienkiewiczów darzy tę instytucję szczególnym zaufaniem.

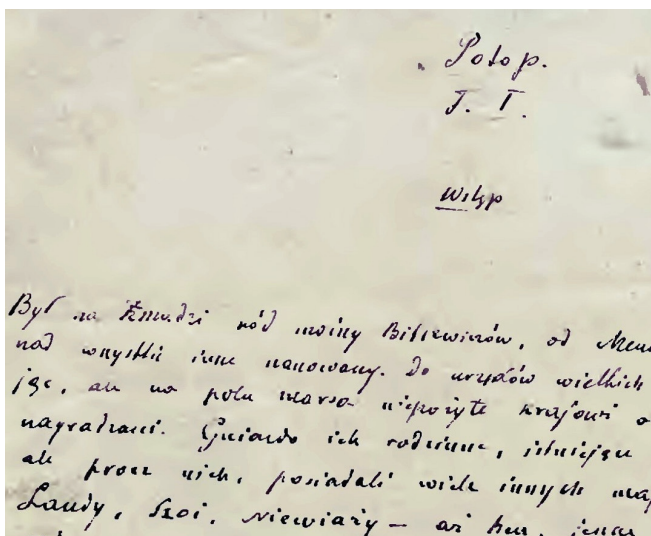
2 Na temat pasji Ignacego Mosia zob.: A. Surzyńska-Błaszak, *Od subiekta do kolekcjonera: Ignacy Moś (1917–2001)*, Instytut Kultury Polskiej, Poznań 2017.

3 Warto podkreślić, że poznański kolekcjoner uratował również od śmierci w jednym z obozów niemieckich syna Henryka Sienkiewicza.

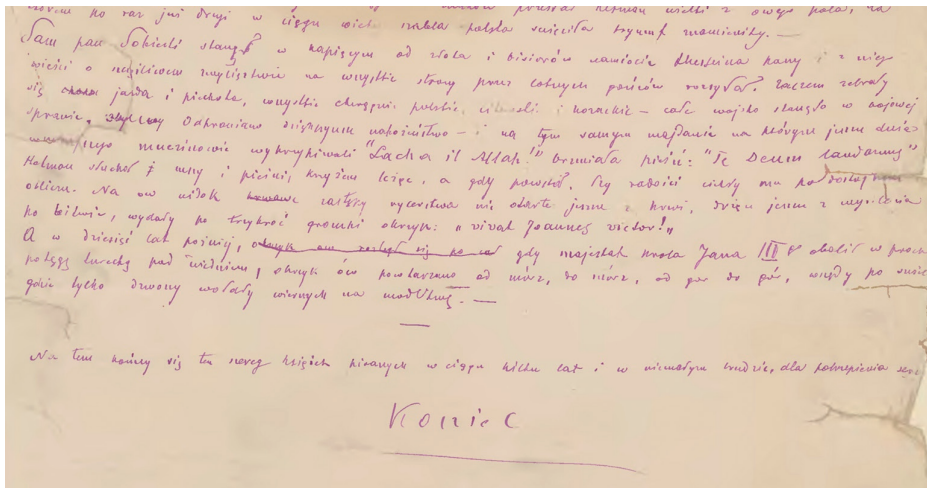
Pierwsze rękopisy pozyskano tu w latach pięćdziesiątych XX wieku. Między 1953 a 1954 rokiem Ossolineum zakupiło 137 kart rękopisu *Ogniem i mieczem*, 102 karty *Potopu* i niemal cały brulion *Pana Wołodyjowskiego*.

Ilustracja 1. Brulion *Ogniem i mieczem*, zbiory Ossolineum

Ilustracja 2. Brulion *Potop*, zbiory Ossolineum

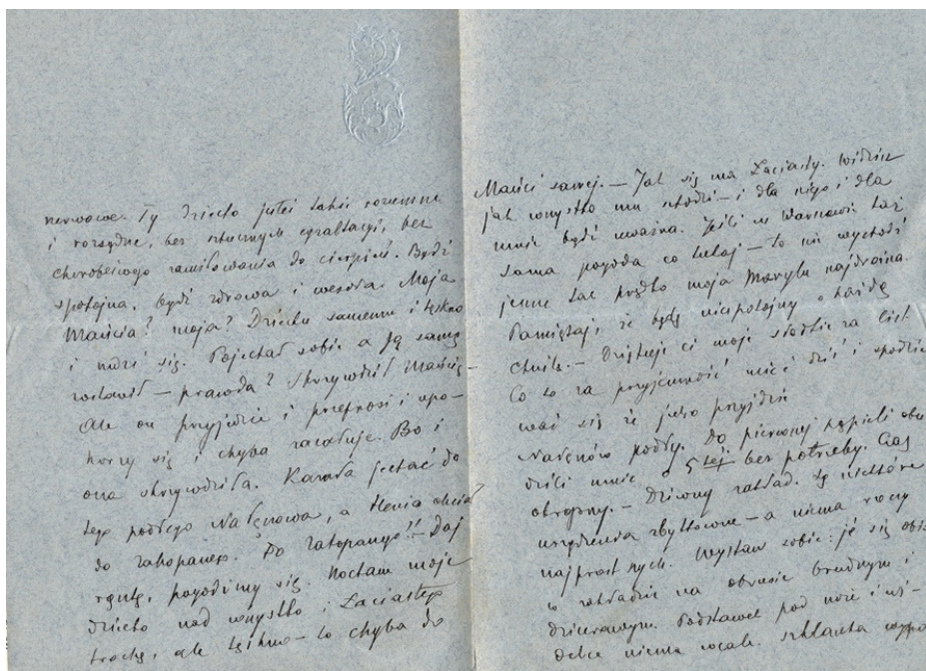
Ilustracja 3. Brulion Ogniem i mieczem, zbiory Ossolineum

Trylogia jest najbardziej rozpoznawalnym utworem Sienkiewicza i wraz z rękopisem *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza stanowi najważniejszy element całej kolekcji Ossolińskiej. Biorąc pod uwagę zainteresowanie badaczy, a także niesłabnącą popularność wśród admiratorów spuścizny Sienkiewicza, należy uznać ten zbiór za niezwykle istotny dla zachowania pamięci o pisarzu. Bruliony *Trylogii* wiele mówią o sposobie pracy Sienkiewicza, wskazują rytm pracy i namysł nad tekstem, świadczą także o tym, że autor *Bez dogmatu* posiadał nie tylko talent pisarski, ale również plastyczny. Karty *Trylogii* pozwalają obserwować powstawanie powieści, systematyczną pracę i rozwijającą się koncepcję utworu. Bruliony pokazują również, jak Sienkiewicz planował kolejne odcinki powieści, wskazują, że wszelkie suspensy, zawieszenia akcji nie były przypadkowe. Misternie zaplanowana akcja powieści i prowadzenie wątków były skrupulatnie przez pisarza odnotowywane. Pilnował on, by kolejne odcinki wskazywać na karcie brulionu (zaznaczenie czerwoną kredką, wypełnianie pozostałej pustej strony skreśleniem w tym samym kolorze oraz informacja „koniec odcinka”), co spowodowało, że potem, zarówno w pierwodrukach prasowych, jak i kolejnych wydaniach książkowych odcinki (rozdziały) powieści kończyły się w tych samych miejscach.

Ponieważ wśród materiałów rękopiśmiennych znajdują się także późniejsze powieści oraz nowelistyka pisana niemal przez całe życie, edytorzy zdobywają doskonały materiał do ustalania ostatecznego brzmienia utworów, natomiast krytycy genetyczni przyglądają się procesowi twórczemu, rozwijaniu koncepcji i poglądów pisarza, linijkom pokreślonym i dopisanym... Sporo w Ossolineum śladów ręki pisarza: poza *Trylogią* znajdziemy rękopis *Legionów*, *Wirów*, *Bez dogmatu*... wiele nowel. Jednym z ciekawszych brulionów przechowywanych w Ossolineum jest zapis tworzenia *Niewoli tatarskiej*. Ten rękopis pełen jest poprawek autorskich,

skresleń, wariantywnych fragmentów. Jak w soczewce skupia w sobie wszystkie charakterystyczne dla Sienkiewicza zabiegi stosowane przy tworzeniu utworów literackich. Oscylowanie wokół pierwotnej koncepcji, poszukiwanie odpowiedniego słowa, próby tworzenia wariantywnych rozwiązań i powroty do pierwotnej koncepcji. Jest to dość wczesny tekst pisarza, jednak pokazuje w pełni jego warsztat, a językoznawcom daje spory materiał do tworzenia pól semantycznych najczęściej wykorzystywanych w utworach o charakterze historycznym.

Drugim zespołem, na jaki warto zwrócić uwagę w Ossolińskich zbiorach, jest korespondencja Sienkiewicza, a także listy do samego pisarza. Szczególnie ciekawe są listy do żon, dzieci i pozostałych członków rodziny, co prawda w większości publikowane⁴, jednak wciąż ciekawe ze względu na doskonały stan, pozwalający przyrzeć się ich materialnym, pozatekstowym walorom: papierowi, znakom wodnym i suchym pieczęciom, a także atramentowi. Są też interesujące dla osób zainteresowanych grafiką pisarza, mają bowiem niezwykle bogaty materiał do obserwowania zmian w tym zakresie. Tradycyjna publikacja nie oddaje tych wszystkich niuansów, warto zatem sięgnąć czasem do oryginałów.

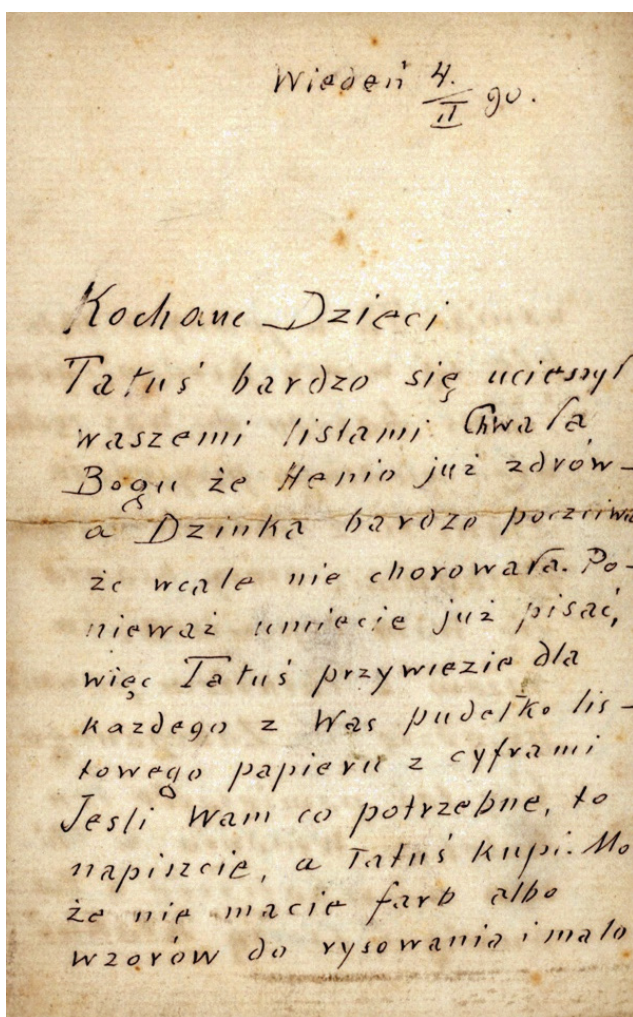

Ilustracja 4. Fragment listu Sienkiewicza do żony, zbiory Ossolineum

⁴ H. Sienkiewicz, *Listy*. Wydane zostały w 5 tomach, pierwszy tom w 2 woluminach, pozostałe w 3, ukazywały się kolejno pod red. Juliana Krzyżanowskiego (tom 1), potem Marii Bokszczanin (t. 2–5) w latach 1977–2009.

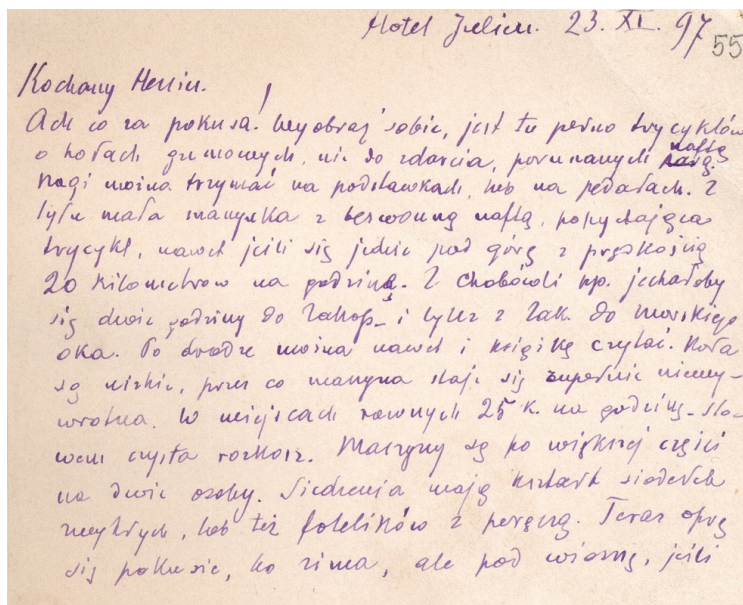
Przykładowa karta listu Sienkiewicza ukazuje suchą pieczęć, wskazującą na miejsce zaopatrywania się w papier, oglądanie oryginału pozwala też na obserwację, jak Sienkiewicz wypełniał przestrzeń karty, w jaki sposób składał listy, by włożyć je do koperty.

Ciekawym zabiegiem jest też dostosowywanie do odbiorcy nie tylko stylu (co oczywiste), ale także grafii. W listach do dzieci obserwujemy, jak zwiększał litery, stosując niemal drukowane pismo po to, by syn czy córka mogli z łatwością samodzielnie odczytać wiadomość od ojca. Ten aspekt zgromadzonych rękopisów będzie z pewnością niezwykle interesujący dla badaczy wychodzących poza ramy czysto filologiczne.

Ilustracja 5. Fragment listu Sienkiewicza do dzieci, zbiory Ossolineum

Wraz z dorastaniem potomków zmienia się też zapis listowy Sienkiewicza. Nie zważa on już na grafkę – jest taka, jak w wielu listach z tego okresu, pisanych do innych osób, zmienia się też styl.

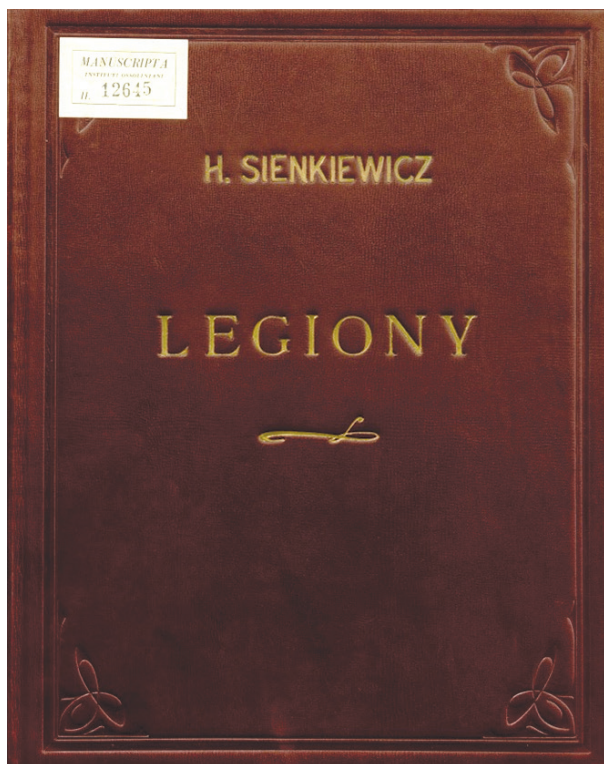

Ilustracja 6. Fragment listu Sienkiewicza do syna, zbiory Ossolineum

Sienkiewicz nie miał w zwyczaju stosowania jednego papieru listowego, zmienił go w zależności od okoliczności (np. papier używany po śmierci pierwszej żony ma czarną obwódkę), a także miejsc, w jakich przebywał. Takie niuanse, podobnie jak znaki graficzne czy atrament, możliwe są do zbadania wyłącznie w bezpośrednim kontakcie z oryginałem, co warto podkreślać, bo wydanie drukiem treści zawartej w brulionach wciąż nie jest wystarczające, by w pełni poznać zarówno proces twórczy, jak i specyfikę pisania prywatnego oraz oficjalnego. A zbiór oficjalnej korespondencji Sienkiewicza jest również niemały. Znajdują się w nim listy do znanych postaci życia społecznego: polityków, pisarzy, naukowców, datowane od najwcześniejszych lat kariery pisarskiej do ostatnich chwil życia. Zbiór ten uzupełnia zgromadzony częściowo w Ossolineum i aktualnie przygotowywany do druku zespół listów do autora *Krzyżaków*. Lista nadawców wielokrotnie pokrywa się z listą odbiorców, znaną z wydanej epistolografii pisarza. Wśród nadawców możemy znaleźć nazwiska takie, jak Bruno Abakanowicz (wieloletni przyjaciel Sienkiewicza), Szymon Askenazy, Kazimierz Chłędowski, Józef Brandt, Adam Bauerertz, Kazimierz Dłuski, Zygmunt Gloger czy Roman Dmowski. Są to listy w większości pozbawione ciągłości z innymi wypowiedziami, zbiór ten jest dość wrywkowy,

wymagający głębokiego namysłu nad kontekstem i znaczeniem wypowiedzi. Ale są też w tym zbiorze listy takie, jak korespondencja od Abakanowicza, Karola Benniego czy niezwykle bogata od Marii Ejsmondowej, układająca się w ciekawy dwugłos ze znanymi nam listami samego pisarza, co stanowi cenne uzupełnienie i wzbogaca wiedzę na temat poziomu relacji między osobami korespondującymi. Czytając listy prywatne i oficjalne mamy możliwość też porównania stylu, jakim posługuje się Sienkiewicz, dostosowując go każdorazowo do czytelnika.

Badając archiwum Ossolińskie, zwracamy uwagę na sposób przechowywania zbiorów. Wszystkie pozyskane w ubiegłym stuleciu bruliony są oprawiane w osobne książki, w których poszczególne karty rękopisów i brulionów są intronigatorsko łączone, nadano im tytuły (zbiorcze, jak *Papiery Henryka Sienkiewicza*, bądź zgodnie z tytułem tekstu, np. *Wirry*), oprawa jest skórzana, bordowa, z wytłoczonym tytułem – potwierdzać to ma zapewne wartość całego materiału.

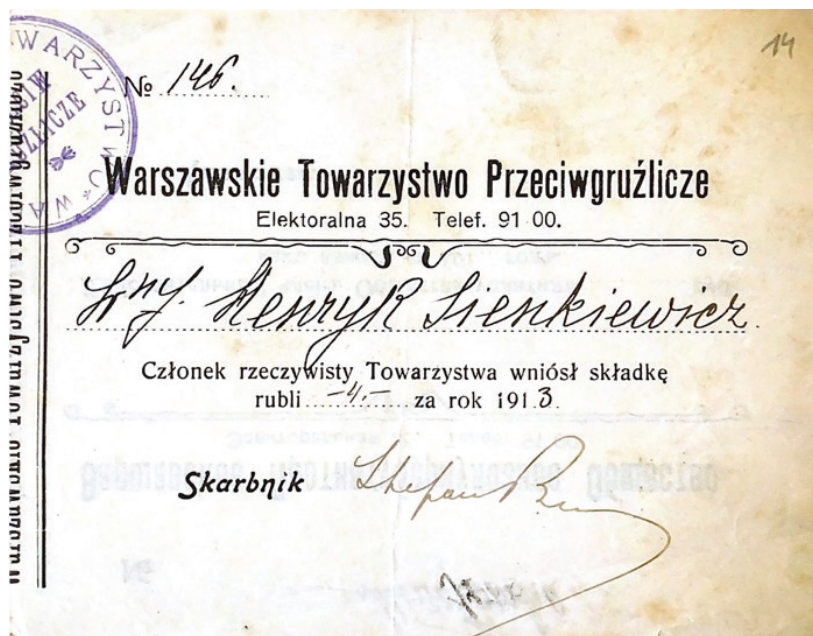

Ilustracja 7. Okładka brulionu *Legionów* Henryka Sienkiewicza, zbiory Ossolineum

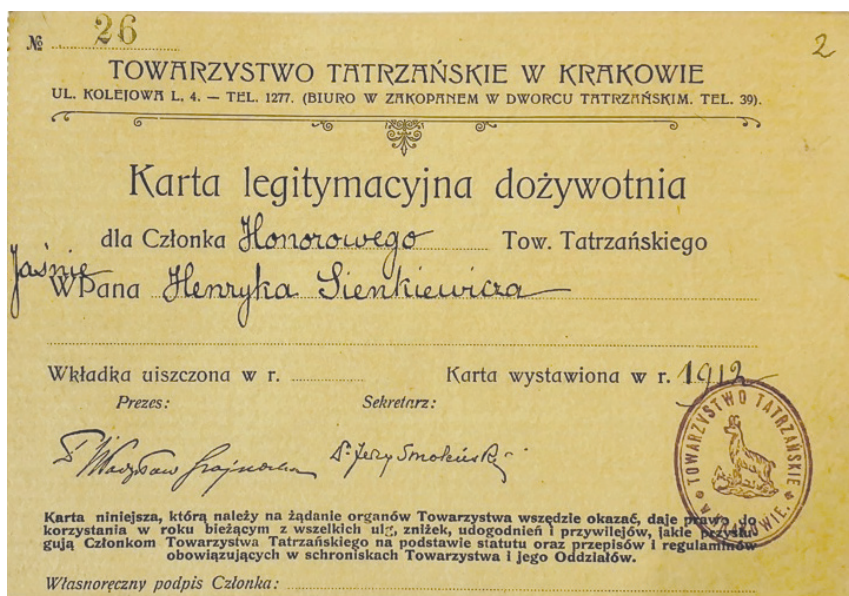
Można sobie zadać pytanie, czy karty brulionów zachowują w ten sposób wszystkie swoje walory, ale to temat na osobną dyskusję. Ze względu na to, że kolekcja Sienkiewiczowska jest szczególnie cenna, szukano sposobów, by to, co

znajduje się w zbiorach było dobrze eksponowane a zarazem chronione. Większość nabytków zdigitalizowano, co automatycznie ogranicza dostęp czytelników do oryginałów i ma służyć zminimalizowaniu prawdopodobieństwa uszkodzenia rękopisów.

Przez długie lata Ossolineum nie mogło pochwalić się żadnymi nowymi nabytkami. W tym czasie inne placówki poszerzały własne zbiory, kupując od różnych osób (często anonimowych) spuściznę po nobliście. Najbardziej rozwinęło się, marginalizowane przez długi czas, Muzeum w Woli Okrzejskiej, bogate dziś nie tylko w rękopisy, ale i pamiątki po pisarzu i jego rodzinie. Dla Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich przełomowym okazał się rok 2018, w którym rodzina Sienkiewiczów zdecydowała się na sprzedaż wrocławskiej placówce kolejnych rękopisów i pamiątek po pisarzu. Wcześniej do Wrocławia trafiały autografy utworów literackich oraz listów, tym razem zbiór powiększył się o nieliczne karty brulionów utworów literackich, niebagatelny zbiór korespondencji (w głównej mierze wcześniej drukowanej), ale także wiele artefaktów, doskonale uzupełniających historię życia i twórczości pisarza. Badacze znajdą tu rzeczy osobiste Sienkiewicza (np. wizytownik), duży zbiór rysunków, a także artefakty, które można nazwać znakami przynależności: kartę honorowego członka Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów, Warszawskiego Towarzystwa Przeciwgruźliczego czy Kartę Legitymacyjną Dożywotnią honorowego członka Towarzystwa Tatrzańskiego.

Ilustracja 8. Karta członkowska Warszawskiego Towarzystwa Przeciwgruźliczego, zbiory Ossolineum

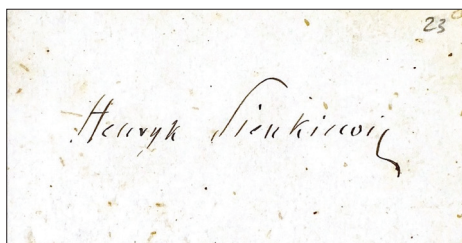
Ilustracja 9. Karta legitymacyjna Towarzystwa Tatrzańskiego, zbiory Ossolineum

Ilustracja 10. Karta członkowska Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów, zbiory Ossolineum

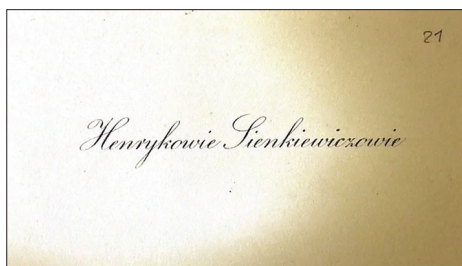
Wszystkie one wpisują się w zainteresowania i historię życia pisarza: traumę spowodowaną śmiercią pierwszej żony i lęk o to, że dzieci będą po niej dziedziczyły skłonności do gruźlicy, pasję związaną z jeżdżeniem na rowerze czy niestrudzone wędrówki po polskich górach.

Zgromadzony zbiór wizytówek sam w sobie jest historią.

Ilustracja 11. wizytówka Henryka Sienkiewicza, zbiory Ossolineum

Można w nich rozpoznać zmieniające się zasoby finansowe pisarza. Początkowo są to tylko kartoniki wizytowe z odręcznym pismem, kolejne są nadrukowane. Dostrzec można coraz lepszy papier, historię życia i relacji małżeńskich (niektóre wizytówki mają napis Henrykowie Sienkiewiczowie, inne Henrykowa Sienkiewiczowa), wnikliwy ich ogląd może sporo wnieść do badań nad historią życia rodziny Sienkiewiczów.

Ilustracja 12. wizytówka małżeństwa Sienkiewiczów, zbiory Ossolineum

Podobnie interesujący zbiór prezentują rysunki robione ołówkiem i kredkami, częściowo wykonane przez Marię Babską, a także pamiątki i rękopisy osób związanych blisko z Sienkiewiczem: rodziny Babskich, Zuzanny Sienkiewiczowej z Cieleckich oraz fotografie rodzinne. Wszystkie one budują kontekst wykorzystywany przy zgłębianiu realiów życia i sposobu pracy pisarza.

Niektóre z pozyskanych materiałów doskonale dopełniają wcześniej zgromadzone zbiory, jak na przykład nieznaną dotychczas kartę *W pustyni i w puszczy* z rysunkami pisarza, wpisująca się w będący od lat w zbiorach Ossolineum brulion afrykańskiej powieści. Nie wnosi ona wiele do badań nad samym tekstem, jest natomiast ciekawym przykładem talentu plastycznego Sienkiewicza.

Zbiór Ossolińskich rękopisów w 2018 roku znacznie się poszerzył, jest imponujący na tle wszelkich zgromadzonych w Polsce śladów po pisarzu. Znajdują się w nim wszystkie najważniejsze utwory Sienkiewicza (*Trylogia*, *W pustyni i w puszczy*, fragmenty *Quo vadis*, *Bez dogmatu*), duży zestaw pamiątek po nim samym, ale także po jego rodzinie. Wraz z nowymi zbiorami Ossolineum stworzyło też

osobną nazwę na cały nowo pozyskany zespół: Archiwum Henryka Sienkiewicza. W ten sposób zarówno uwypuklono znaczenie pisarza dla Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, jak i ułatwiono poszukiwanie materiałów do prac naukowych⁵. Archiwum Henryka Sienkiewicza nie jest zbiorem zamkniętym, wiadomo od członków rodziny pisarza, że posiadają oni jeszcze artefakty i bruliony, które być może w przyszłości zostaną przekazane pod opiekę wrocławskiej placówki. Wiele z materiałów zgromadzonych w Ossolineum łączy się z eksponatami przechowywanymi w innych miejscach. Dotyczy to przede wszystkim korespondencji rozproszonej nie tylko w Archiwach, ale w przypadkowych bibliotekach w kraju i za granicą.

Przygoda z Sienkiewiczem zatem trwa... pozostaje do rozważenia jeszcze jedna kwestia. Od razu należy zaznaczyć, że jest ona wyłącznie retoryczna. Jeśli uznajemy, że archiwa mają służyć temu, by ułatwiać śledzenie drogi powstawania utworów literackich, obserwowaniu rozwoju pisarza jako człowieka, poznawania historii rodzin i miejsc... to czy takie rozproszenie materiałów, jak obserwujemy w przypadku spuścizny Sienkiewicza, jest korzystne? Czy nie umyka nam wtedy coś, co wynika z połączenia ciągłości historii zarówno osoby, jak i dzieła? Oczywiście nie należy oczekiwać, że teraz połączymy wszystkie zebrane pamiątki w jednym miejscu, warto podjąć jednak tę dyskusję, bo kolejni wielcy twórcy czekają na budowanie miejsc pamięci...

Bibliografia

- Archiwum Henryka Sienkiewicza w zbiorach Biblioteki Ossolineum Akc. 68–87/19.
 Archiwum Henryka Sienkiewicza w zbiorach Biblioteki Ossolineum: Akc. 183/18–205/18
 Koziołek Ryszard, *Ciała Sienkiewicza*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2010.
 Kuniczuk-Trzcinowicz Agnieszka, *Czytane pod skreśleniem. Sienkiewiczowskie bruliony nowel jako wskazówki do analizy procesu twórczego*, Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, Warszawa 2018.
 Sienkiewicz Henryk, *Listy*, t. 1, red. J. Krzyżanowski, t. 2–5 red. M. Bokszczanin, Warszawa 1977–2009.
 Stępnik Krzysztof, *Henryk Sienkiewicz. Studia z mikrobiografiki prasowej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2016.
 Surzyńska-Błaszak Anna, *Od subiekta do kolekcjonera: Ignacy Moś (1917–2001)*, Instytut Kultury Polskiej, Poznań 2017.

⁵ Sygnatury Archiwum Henryka Sienkiewicza: Akc. 183/18–205/18 oraz Akc. 68–87/19.

Agnieszka Kuniczuk – dr. hab., Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filologiczny; spec. literaturoznawstwo; zainteresowania naukowe: intymistyka XIX wieku, edytorstwo naukowe dzieł dziewiętnastowiecznych, krytyka genetyczna i badanie procesu myślowego pisarzy na podstawie rękopisów; biografie kobiet. Wybrane publikacje: *Between „Written” and „Dictated” (an Example of Sienkiewicz’s Archive)* (2021), „Wielogłos” 3(49), s. 97–106; *Nieznane listy Henryka Sienkiewicza do Stanisława Witkiewicza – Świadcstwa przyjaźni i świadkowie szczęścia*, (2020), „Pamiętnik Literacki” 4, s. 149–157; *Czytane pod skreśleniem. Sienkiewiczowskie bruliony nowel jako wskazówki do analizy procesu twórczego* (2017).